

Kochanowicz, Jacek

Z problematyki historii gospodarczej Europy : ("The Journal of European Economic History", published by Banco di Roma, numery od 2, 1974 do 1, 19780

Przegląd Historyczny 71/4, 793-799

1980

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

JACEK KOCHANOWICZ

Z problematyki historii gospodarczej Europy

(„The Journal of European Economic History”, published by Banco di Roma, numery od 2, 1974 do 1, 1978)

Omawiane czasopismo poświęcone jest historii gospodarczej Europy. Pierwszą część numeru stanowią zawsze „artykuły”, po niej następują „noty” (krótkie komunikaty na temat węższego aspektu jakiegoś zagadnienia lub kwestii słabo jeszcze zbadanych), potem „problemy” — omawiające zazwyczaj nowe hipotezy wraz ze wstępnymi propozycjami ich weryfikacji. Różnice w charakterze materiałów zamieszczonych w tych trzech pierwszych częściach nie są ostre. Interesujący dział stanowią „dyskusje”, zawierające zarówno wypowiedzi dotyczące wcześniej publikowanych materiałów, jak i debaty na temat innych kwestii. Po tej części następują „sprawozdania z konferencji”, „artykuły przeglądowe”, „czasopisma” (omówienia zawartości), „historycy” (sylwetki badaczy), wreszcie „recenzje”.

Dominują materiały na temat historii nowożytnej. Jeśli wziąć pod uwagę łącznie artykuły, noty i teksty z działu „problemy” — jest ich w sumie 91 — to 15 poświęconych jest średniowieczu, 36 okresowi do końca XVI w., 29 wiekowi XIX, a 4 dziejom po roku 1918 (pozostałych 7 pozycji głównie metodologicznych, nie mieści się w chronologii).

Z tych samych 91 pozycji 60 poświęconych jest Europie zachodniej (Anglia, Francja, Włochy, Niemcy, Hiszpania), 11 stosunkom Europy zachodniej z innymi częściami kontynentu lub świata, 2 Rosji, 1 Azji, 1 Ameryce (pozostałych 5 nie mieści się w klasyfikacji). Dominuje więc Europa zachodnia.

Spośród 135 autorów (tym razem bierzemy pod uwagę wszystkie części czasopisma z wyjątkiem recenzji) 43 pochodzi z USA, 21 z Wielkiej Brytanii, 15 z Włoch, 12 z Polski, 10 z Francji. Autorów z pozostałych krajów Europy zachodniej jest 14, z pozostałych krajów Europy wschodniej (CSRS, Węgry, Rumunia) 6, z pozostałych krajów pozaeuropejskich 14 (najwięcej z Kanady). Dominują więc Anglosasi, co zapewne po części tłumaczy się językiem czasopisma, ale chyba przede wszystkim wynika z silnej pozycji historii gospodarczej w tych krajach.

Trudno omówić wszystkie artykuły; skupimy się na tych, które recenzentowi wydają się ciekawsze — co oczywiście wiąże się ze znaczną dozą subiektywizmu — i które układają się w pewne ciągi problemowe.

Rozpoczynamy od średniowiecza. Artykuły M. Małowista i H. Samsonowicza pokazują, jak kształtowały się wówczas w Europie strefy gospodarowania¹. Małowist wskazuje na wspólne cechy gospodarki obszarów Europy środkowej i wschodniej w późnym średniowieczu, na ich związki z Europą zachodnią, oraz analizuje stopniowe przekształcanie się Europy Wschodniej w eksportera surowców i importera wyrobów gotowych. Samsonowicz, posługując się syntetycznym wskaźnikiem statystycznym, przedstawia rozwój gospodarczy strefy bałtyckiej w okresie od XIII do XVI w.

Historii agrarnej średniowiecza poświęcony jest tylko jeden, bardzo interesujący artykuł E. R. Colemana², który w oparciu o materiały francuskie analizuje funkcjonowanie włości

¹ M. Małowist, *Problems of the Growth of the National Economy of Central-Eastern Europe in the Late Middle Ages*, „Journal of European Economic History” (tutaj dalej: JEEH) z. 2, 1974; H. Samsonowicz, *Changes in the Baltic Zone in the XIII—XVI Centuries*, JEEH z. 3, 1975.

² E. R. Coleman, *People and Property: The Structure of Medieval Seigneurie*, JEEH z. 3, 1977.

średniowiecznej. Odrębnie bada gospodarkę pana i chłopą (tu zwracając uwagę w szczególności na czynnik demograficzny), by następnie dojść do obrazu współzależności obu tych sfer.

Na temat życia gospodarczego miast średniowiecznych znajdujemy trzy artykuły. D. F. Dowd opisuje rozkwit i schyłek świetności Bolonii (XI—XVI w.), starając się dokonać syntezy dotychczasowych badań i biorąc pod uwagę związki między władzą polityczną a wzrostem gospodarczym³. F. Irsigler przedstawia, głównie w oparciu o materiały statystyczne, obraz gospodarki Kolonii w XIV i XV w.⁴. Zwraca uwagę, że kryzys gospodarczy schyłku średniowiecza niemal Kolonii nie dotknął, przeżyła ona jedynie zmiany strukturalne. Wreszcie P. Brezzi wskazuje na znaczenie obchodów „świętych lat” dla ekonomiki średniowiecznego Rzymu⁵.

Handlem średniowiecznym dalekiego zasięgu zajmuje się E. Ashtor, przedstawiając rolę kupców weneckich, szacunki wielkości handlu lewantyńskiego, poziom cen i przemiany strukturalne⁶. Handlowi tego okresu poświęcony jest także artykuł o wpływach Genui w basenie Morza Czarnego⁷.

Historię gospodarczą stara się połączyć z psychologią społeczną K. Grundwald⁸ w nocie dotyczącej udziału różnych grup etnicznych w handlu średniowiecznym i wskazującej na wpływ tego zróżnicowania na kształtowanie się przesądów społecznych⁹.

Jeśli idzie o okres XVI—XVIII w., to dominują materiały na temat międzynarodowych stosunków gospodarczych. Znajdujemy artykuły poświęcone roli kupców włoskich w szesnastowiecznej Anglii¹⁰ oraz znaczeniu jarmarków kastylijskich (monarchia próbowała tu — zresztą bez większych skutków — odgórnie pobudzać życie gospodarcze)¹¹.

Sporo artykułów dotyczy stosunków ziem polskich z Europą zachodnią, a zwłaszcza z Francją i Anglią¹². Znajdujemy omówienie ekspansji gospodarczej Poznania jako przykładu aktywności ekonomicznej ziem polskich w okresie Oświecenia i stanu badań nad handlem wiślanym XVI i XVII w.¹³. Stosunki Europy zachodniej z dalej położonymi regionami są odzwierciedlone znacznie słabiej. Związkom z Rosją jest poświęcony tylko jeden artykuł¹⁴. Również tylko jeden tekst zajmuje się stosunkami Europy tego okresu z terytoriami zamorskimi¹⁵. Znajdujemy także jeden artykuł o sprawach kolonialnych, a mianowicie o losach posiadłości Cortesa w Meksyku¹⁶.

³ D. F. Dowd, *Power and Economic Development: The Rise and Decline of Medieval Bologna*, JEEH z. 2, 1974.

⁴ F. Irsigler, *Industrial Production, International Trade and Public Finances in Cologne (XIVth and XVth Century)*, JEEH z. 2, 1977.

⁵ P. Brezzi, *Holy Years in the Economic Life of the City of Rome*, JEEH z. 3, 1975.

⁶ E. Ashtor, *The Volume of Levantine Trade in the Later Middle Ages (1370—1498)*, JEEH z. 3, 1975; tenże, *Observations on Venetian Trade in the Levant in the XIVth Century*, JEEH z. 3, 1976.

⁷ C. C. Giurescu, *The Genoese and the Lower Danube in the XIIIth and XIVth Centuries*, JEEH z. 3, 1976.

⁸ K. Grundwald, *Lombards, Cahorsins and Jews*, JEEH z. 2, 1975.

⁹ O życiu gospodarczym miast średniowiecznych por. B. S. Yamey, *Notes on Double-Entry Bookkeeping and Economic Progress*, JEEH z. 3, 1975 i glos polemiczny F. C. Lane'a, JEEH z. 1, 1977; J. P. Bischoff, *Pegolotti: an Honest Merchant?*, JEEH z. 1, 1977; M. Spallanzani, *A Note on Florentine Banking in the Renaissance. Orders of Payment and Checks*, JEEH z. 1, 1978.

¹⁰ M. E. Brachtel, *Italian Merchant Organization and Business Relationships in Early Tudor London*, JEEH z. 1, 1978.

¹¹ W. D. Phillips, jr. i R. C. Phillips, *The Castilian Fairs in Burgos, 1601—1604*, JEEH z. 2, 1977.

¹² E. Ciestak, *Sea-borne Trade between France and Poland in the XVIIIth Century*, JEEH z. 1, 1977; J. K. Fedorowicz, *Anglo-Polish Commercial Relations in the First Half of the Seventeenth Century*, JEEH z. 2, 1976.

¹³ K. Kuklińska, *Commercial Expansion in the XVIIIth Century Poland: The Case of Poznań*, JEEH z. 2, 1977; J. M. Malecki, *The Vistula and Poland's Trade in the XVIth and XVIIth Centuries*, JEEH z. 1, 1977.

¹⁴ P. H. Clendenning, *William Gomm: A Case Study of the Entrepreneur in Eighteenth Century Russia*, JEEH z. 3, 1977.

¹⁵ K. N. Chaudhuri, *The Economic and Monetary Problems of European Trade with Asia during the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, JEEH z. 2, 1975 i dyskusja — JEEH z. 1, 1978.

¹⁶ J. Bazant, *The Conqueror's Inheritance: the Cortes-Pignatelli Mexican Estate*, JEEH z. 2, 1976.

Dużo miejsca zajmują problemy pieniężne, a zwłaszcza inflacja. Dotyczy to zresztą nie tylko okresu XVI—XVIII w., ale i czasów późniejszych¹⁷. Jeśli idzie o okres poprzedzający rewolucję przemysłową, M. Ulloa analizuje dokumenty pochodzące z mennic hiszpańskich¹⁸, starając się zbadać, ile wybito monet poszczególnych rodzajów oraz jak przedstawiała się wielkość obiegu. Wsuwa przypuszczenie, że to niedostatek zboża, a nie nadmiar kruszcu leży u źródeł wzrostu cen. Szczegółowe dane o produkcji kruszców w wicekrólestwie Limy, o stosunku wartości złota i srebra oraz o systemie monetarnym tego terytorium przynosi tekst A. Szászdi¹⁹. Dwie pozycje zajmują się analizą przyczyn inflacji w Anglii szesnastowiecznej. E. Ch. Chalkis przedstawia sformułowane dotychczas interpretacje i dokonuje nowej próby ich weryfikacji²⁰. Stwierdza, że z całą pewnością w angielskich mennicach dominował kruszec pochodzący z Hiszpanii, autor jest jednak ostrożny co do hipotezy, na ile przyczyniło się to do inflacji. H. A. Miskimin zwraca uwagę na trudności weryfikacji ilościowej teorii pieniądza i na konieczność usytuowania napływu kruszcu w kontekście istniejącego już zasobu monetarnego²¹. Zadaje pytanie, jaki wpływ na wzrost cen wywarł wzrost ludności (czego przecież ilościowa teoria pieniądza nie brała pod uwagę). D. Richet przedstawia stan badań nad przyczynami inflacji we Francji, poddając jednocześnie krytyce dotychczasowe interpretacje i przedstawiając propozycje dalszych poszukiwań²².

Zagadnieniom pieniężnym Europy Wschodniej poświęcają uwagę A. Mączak i M. Bogucka²³. Pierwszy analizuje rolę pieniądza w gospodarce, w której znaczna część życia ekonomicznego miała charakter nierynkowy. Zwraca uwagę na różne funkcje pieniądza, a w szczególności na społeczne zróżnicowanie jego roli. M. Bogucka umieszcza interpretację kryzysu pieniężnego w Polsce XVII w. w kontekście ogólnego upadku gospodarczego ziem polskich i ukazuje społeczne skutki tego kryzysu, a w szczególności nasilenie się walki klasowej. Wreszcie V. Zimyani w krótkiej nocie analizuje typy inflacji tego okresu, zwracając uwagę na różnice między krótkookresową hiperinflacją a długookresowym wzrostem cen²⁴.

Niewiele znajdujemy artykułów teoretycznych, poświęconych ustrojom gospodarczym. Wyjątek stanowi szkic J. Heersa, który polemizuje z poglądem o istnieniu wyodrębnionej formacji feudalnej wraz z właściwymi jej postawami gospodarczymi, mentalnością itd.²⁵. Zdaniem jego te cechy gospodarowania, które mają konstytuować feudalizm (gospodarka w ramach wielkiej własności, podporządkowanie chłopów panom itd.) nie były bynajmniej powszechne w średniowieczu, a z drugiej strony już bardzo wcześnie spotykamy zachowania właściwe kapitalizmowi. Zupełnie przeciwstawne stanowisko zajmuje F. Fox-Genovese²⁶,

¹⁷ J. K. Horsefield, *The Beginnig of Paper Money in England*, JEEH z. 1, 1977; G. Felloni, *Monetary Changes and Prces in Italy in the Napoleonic Period*, JEEH z. 2, 1976; R. Horvath, *Monetary Inflation in Hungary during the Napoleonic Wars*, JEEH, z. 3, 1976; F. Bustello, G. Tortella-Casares, *Monetary Inflation in Spain 1800-1970*, JEEH z. 1, 1976; C. M. Pelaez, *A Comparison of Long-Term Monetary Behaviour and Institutions in Brazil, Europe and the United States*, JEEH z. 2, 1976; R. J. Bartel, *International Monetary Unions: the XIXth Century Experience*, JEEH z. 3, 1974; D. A. Marthin, *The Impact of Mid-Nineteenth Century Gold Depreciation Upon Western Monetary Standards*, JEEH z. 3, 1977; K. E. Born, *The German Inflation after the First World War*, JEEH z. 1, 1977 i G. C. Schmid, *The Politics of Currency Stabilization: The French Franc, 1926*, JEEH z. 2, 1974.

¹⁸ M. Ulloa, *Castilian Seignorage and Coinage in the Reign of Philip II*, JEEH z. 2, 1975.

¹⁹ A. Szászdi, *Spain and American Treasure: The Depreciation of Silver and Monetary Exchange in the Vicroyalty of Lima, 1550-1610*, JEEH z. 2, 1975.

²⁰ Ch. E. Chalkis, *Spanish Bullion and Monetary Inflation in England in the Later Sixteenth Century*, JEEH, z. 2, 1975.

²¹ H. A. Miskimin, *Population Growth and Price Revolution in England*, JEEH z. 1, 1975.

²² D. Richet, *Causes of Inflation in France in the XVI Century. Problems of Measurement and Interpretation*, JEEH z. 3, 1975.

²³ A. Mączak, *Money and Society in Poland and Lithuania in the 16th and 17th Centuries*, JEEH z. 1, 1976; M. Bogucka, *The Monetary Crisis of the XVIIIth Century and its Social and Psychological Consequences in Poland*, JEEH z. 1, 1975.

²⁴ V. Zimyani, *A Typology of Central European Inflation in the XVIth and XVIIth Centuries*, JEEH z. 2, 1975.

²⁵ J. Heers, *The „Feudal” Economy and Capitalism. Words, Ideas and Reality*, JEEH z. 3, 1974.

²⁶ E. Fox-Genovese, *The Physiocratic Model and the Transition from Feudalism to Capitalism*, JEEH z. 3, 1975.

która omawiając wydane przez M. Kuczyńską dzieła Quesnaya dowodzi, że myśl fizjokratyczna od wierciedla właśnie problemy przejścia od feudalizmu do kapitalizmu²⁷.

Obszerne omówienie ekonomiki Francji i Anglii w momencie — jakbyśmy dziś powiedzieli — poprzedzającym „start do wzrostu” znajdujemy w artykule P. Mathiasa i P. K. O'Briena²⁸. Pokazują oni, że wbrew żywionemu przez ówczesnych obserwatorów mniemaniu podatki brytyjskie były wyższe aniżeli francuskie, i to mimo większej zamożności Francji. Wyjaśnienia autorzy szukają w odmiennej strukturze gospodarczej, która pozwalała Wielkiej Brytanii w większym stopniu sięgać po podatki pośrednie.

Odnosnie X X wieku skupimy się na tych artykułach, które dotyczą modernizacji życia gospodarczego. P. K. O'Brien D. Heath i C. Keyder porównują rolnictwo angielskie i francuskie i wyjaśniają, co leżo u podstaw większej efektywności pierwszego²⁹. W mniejszym stopniu miało to znaczenie zaoferowanie chłopstwu francuskiego (czemu przypisywali znaczną rolę ówczesni brytyjscy podróżnicy), a większą niekorzystną we Francji strukturą agrarną, a zwłaszcza małe rozmiary chłopskich działek. P. Hohenberg wskazuje, że wprowadzona w XIX w. przez rolników francuskich kukurydza odgrywała rolę innowacji „defensywnej”; w ten sposób chłopci starali się utrzymać przy życiu system rolnictwa, narażony na upadek przemianami ekonomicznymi³⁰.

Sprawa warunków koniecznych dla rewolucji przemysłowej pojawiła się w artykule C. P. Kindlebergera który, stara się odpowiedzieć, czy ekspansja handlowa była koniecznym warunkiem przewrotu przemysłowego³¹. Analiza danych dotyczących Holandii, Wielkiej Brytanii, Francji i Niemiec skłania go do wniosku negatywnego. Jego zdaniem, ekspansja co najwyżej sprzyjała rewolucji przemysłowej, i to tylko w jej wstępnym fazach.

Problem podaży siły roboczej w okresie przewrotu przemysłowego pojawia się u B. D. Blacka i R. P. Thomasa³². Poddają oni weryfikacji tezę o związku między ograniczeniami a podażą siły roboczej dla sektorów pozarolniczych. Wbrew ostatnio formułowanym opiniom, wedle których ogradzania bynajmniej nie sprzyjały powiększeniu się zasobu wolnej siły roboczej (bowiem samą „nowe rolnictwo” było pracochłonne) wspomniani autorzy wracają do tradycyjnej, przeciwnej tezy. Argumentacja ich jest jednak odmienna niż dawniej. Sięgają oni mianowicie do tzw. *theory of property rights*, rozwijanej ostatnio w ekonomii amerykańskiej.

Společne problemy rewolucji przemysłowej pojawiają się u F. Fureta i J. Ozoufa, którzy analizują związek między wykształceniem (przy czym chodzi tu głównie o umiejętność czytania i pisania) a przebiegiem przewrotu przemysłowego³³. Autorzy ci zwracają uwagę, że pierwszy okres rewolucji przemysłowej, angażując w znacznym stopniu pracę dzieci, wiązał się z pogorszeniem edukacji. Inny społeczny problem tego okresu, a mianowicie kwestię cech zawodowych kształtującej się burżuazji omawia M. S. Smith³⁴.

G. Mori rozważa genezę industrializacji włoskiej, zwracając uwagę, że klasyczne kryteria badania tego zjawiska — rozpatrywanie tylko okresu po zjednoczeniu, analiza tylko w kategoriach ekonomicznych i rozpatrywanie uprzemysłowienia Włoch wyłącznie jako zjawiska narodowego, są niewystarczające. Mori analizuje przede wszystkim postawy grup,

²⁷ Por. też H. J. Braun, *Economic Theory and Policy in Germany, 1750-1800*, JEEH z. 2, 1975 artykuł dotyczący przesłanek teorii kameralistycznej oraz wpływów fizjokratów i kameralistów na politykę gospodarczą rządów niemieckich.

²⁸ P. Mathias, P. K. O'Brien, *Taxation in Britain and France, 1715-1810. A Comparison of the Social and Economic Incidence of Taxes Collected for the Central Governments*, JEEH z. 3, 1976; por. dyskusje JEEH z. 1, 1978.

²⁹ P. K. O'Brien, D. Heath, C. Keyder, *Agriculture in Britain and France, 1815-1914*, JEEH z. 2, 1977.

³⁰ P. Hohenberg, *Maize in French Agriculture*, JEEH z. 1, 1977.

³¹ C. P. Kindleberger, *Commercial Expansion and the Industrial Revolution*, JEEH z. 3, 1975.

³² B. D. Black, R. P. Thomas, *The Enclosure Movement and the Supply of Labor during the Industrial Revolution*, JEEH z. 2, 1974.

³³ F. Furet, J. Ozouf, *Literacy and Industrialization: The Case of the Département du Nord*, JEEH z. 1, 1976.

³⁴ M. S. Smith, *Thoughts on the Evolution of the French Capitalist Community in the XIXth Century*, JEEH z. 1, 1978.

mających wpływ na decyzje polityczne oraz powody, skłaniające te kręgi do opowiedzenia się za polityką liberalną, a nie protekcjonistyczną³⁵.

Na temat gospodarki zachodnioeuropejskiej XIX w. znajdujemy jeszcze kilka artykułów, poświęconych placom i poziomowi życia, emigracji i początkom działalności związkowej³⁶.

Tematyka industrializacji Europy wschodniej pojawia się znacznie słabiej. Dwa artykuły A. Klimy, poświęcone ziemiom czeskim³⁷ — traktują kwestie ich uprzemysłowienia raczej w sposób opisowy, aniżeli eksplikujący; jeden artykuł mówi o przemyśle naftowym w Rosji carskiej³⁸.

Na łamach kilku numerów toczy się dyskusja na temat nierównoważności handlu między regionami o różnym stopniu rozwoju³⁹. Powód jej dał P. Bairoch, pisząc o strukturze handlu tego okresu, a wielokrotnie pojawia się w niej głos A. G. Franka, który stara się wykazać, że handel ten stopniowo pogłębiał zacofanie regionów kolonialnych. Polemizuje z nim A. J. Latham utrzymując, że dane dotyczące Chin i Indii zaprzeczają tezom Franka. Z kolei S. Pollard zarzuca Frankowi pomijanie transferu usług i w ogóle tzw. niewidocznych pozycji bilansu handlowego.

Problem stosunków między regionami o różnym stopniu rozwoju pojawia się także u I. A. Glaziera, V. N. Bandery i R. B. Bernera, którzy na przykładzie Anglii i Włoch próbują zweryfikować tezę R. Prebisha, jakoby w długim okresie kraje mniej rozwinięte traciły na wymianie handlowej z bardziej rozwiniętymi⁴⁰. Teza ta, ich zdaniem, lepiej odnosi się do okresu po 1860 r.⁴¹.

Problematyka imperializmu pojawia się także w studiach nad instytucjami życia gospodarczego. P. M. Kesner analizuje politykę imperialną Wielkiej Brytanii wobec Cypru⁴², a J. F. Laffey, na przykładzie Lyonu, interesy imperialne poszczególnych ośrodków miejskich⁴³. Wreszcie u V. B. Chana znajdujemy charakterystykę działania wielkich instytucji finansowych Zachodu w Chinach⁴⁴.

Także wewnętrzna polityka gospodarcza poszczególnych krajów spotyka się z uwagą autorów. C. J. Holmes, przy okazji przeglądu opinii różnych badaczy na temat polityki *laissez-faire* w Anglii wyraża wątpliwości, czy była ona rzeczywiście realizowana⁴⁵. B. M. Ratcliffe przedstawia ruch na rzecz liberalizacji cel w Francji⁴⁶, a D. Sherman pokazuje niejednorodność francuskiej polityki gospodarczej w obliczu szybkiej modernizacji ekono-

³⁵ G. Mori, *The Genesis of Italian Industrialization*, JEEH z. 1, 1975.

³⁶ D. F. Good, *The Cost-of-Living in Austria: 1874—1913*, JEEH z. 2, 1976; P. Useldong, *Wage and Consumption Levels in England and on the Continent in the 1830's*, JEEH z. 2, 1975; P. Nazzaro, *Italy from the American Immigration Quota Act 1921—1924*, JEEH z. 3, 1974; E. Serra, *Italian Emigration to France during Crispi's First Government. (1887—1891)*, JEEH z. 1, 1978; D. S. McLeron, *Irish „Combinations” and Economic Activity in the Later Half of the XVIIIth Century*, JEEH z. 2, 1976.

³⁷ A. Klima, *The Beginning of the Machine-Building Industry in the Czech Lands in the First Half of the 19th Century*, JEEH z. 1, 1975; tegoż, *Industrial Growth and Entrepreneurship in the Early Stages of Industrialization of the Czech Lands*, JEEH z. 3, 1977.

³⁸ W. J. Kelly, T. Kano, *Crude Oil Production in the Russian Empire: 1818—1919*, JEEH z. 2, 1977.

³⁹ P. Bairoch, *Geographical Structure and Trade Balance of European Foreign Trade from 1800 to 1970*, JEEH z. 3, 1974; A. G. Frank, *Multilateral Merchandise Trade Imbalances and Uneven Economic Development*, JEEH z. 2, 1976; tegoż komentarz do art. Bairocha, tamże; odpowiedź Bairocha, tamże; S. Pollard, *Merchandise Trade and Exploitation*, JEEH z. 3, 1977 (komentarz do wywodów Franka) i odpowiedź Franka, tamże; A. J. H. Latham, *Merchandise Trade Imbalances and Uneven Economic Development in India and China*, JEEH z. 1, 1978.

⁴⁰ I. A. Glazier, V. N. Bandera, R. B. Berner, *Terms of Trade between Italy and the United Kingdom 1815—1913*, JEEH z. 1975.

⁴¹ Z innych pozycji: P. Cornovodeanu, *British Economic Interests in the Lower Danube and the Balkan Shore of the Black Sea between 1803 and 1829*, JEEH z. 1, 1926; P. Harlihy, *Russian Wheat at the Port of Livorno 1794—1861*, JEEH z. 1, 1976; S. D. Chapman, *The International Houses: The Continental Contribution to British Commerce, 1800—1860*, JEEH z. 1, 1977.

⁴² R. M. Kesner, *Britain and the Rehabilitation of the Cypriot Economy*, JEEH z. 1, 1978.

⁴³ J. F. Laffey, *Municipal Imperialism: The Lyon Chamber of Commerce, 1914—1925*, JEEH z. 1, 1975.

⁴⁴ A. B. Chan, *The Consortium System in Republican China 1912—1913*, JEEH z. 3, 1977.

⁴⁵ C. J. Holmes, *Laissez-Faire in Theory and Practice: Britain 1800—1875*, JEEH z. 1976.

⁴⁶ B. M. Ratcliffe, *The Tariff Reform Campaign in France*, JEEH z. 1, 1978.

miki: z jednej strony starano się utrzymać silną rolę Francji w gospodarce europejskiej i światowej, z drugiej jednak obawiano się społecznych skutków szybkich zmian gospodarczych⁴⁷. Niemieckie inwestycje państwowe ocenia W. Fischer⁴⁸ a skutki polityki gospodarczej poszczególnych rządów niemieckich analizuje W. R. Lee⁴⁹. Podobny problem we Włoszech jest przedmiotem studium G. Toniolo, który analizuje związki między polityką celną a rozwojem przemysłu maszynowego⁵⁰. Swego rodzaju podsumowanie całej tej serii dziewiętnastowiecznej znajdujemy w dokonanej przez P. Bairocha analizie kształtowania się dochodu narodowego w Europie w XIX i XX w.⁵¹.

Osobną grupę stanowią artykuły metodologiczne. Bardzo interesujące wydaje się omówienie D. C. Northa poglądów K. Polanyiego na nierynkowe systemy alokacji⁵². Znajdujemy też rozważania dotyczące możliwości pomiaru przemian technologicznych, zastosowania analizy spektralnej w demografii historycznej, analizy współzależności (w zastosowaniu do katastru florenckiego), kwantytatywnych metod badań nad rejonizacją gospodarczą, wreszcie — rozważania pokazujące zastosowania wspomnianej już *theory of property rights*⁵³.

Seria artykułów, poświęcona została tzw. „nowej historii gospodarczej”⁵⁴. Omawia ją jej przedstawiciel A. Fishlow, wątpliwości wyrażają natomiast C. M. White i D. J. Loschky, którzy szczególne zastrzeżenia zgłaszają wobec metody kontrfaktycznej oraz wobec nadużywanych apriorycznych założeń co do charakteru zależności ekonomicznych.

„Journal” zamieszcza prawie w każdym numerze obszernie sprawozdania z ważniejszych międzynarodowych spotkań historyków gospodarczych (m.in. z konferencji w Prato). W dziale „czasopisma” omówiono m.in. „Etudes Rurales”, „A. A. G. Bijdragen”, „Moneda y Credito”, „Business History”, „The Scandinavian Economic History Review”, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”⁵⁵. W dziale „historycy” znalazły się sylwetki Virginii Rau, Henri Pirenne'a i Franco Borlandiego⁵⁶. Duże artykuły recenzyjne charakteryzują działalność zinstytucjonalizowanych ośrodków naukowych lub też stan badań nad wybranymi zagadnieniami⁵⁷.

Ocena „Journal” jest o tyle trudna, że nie reprezentuje on ani jakiegoś jednego kraju, ani też jednej szkoły metodologicznej. Można co najwyżej sformułować kilka oderwanych spostrzeżeń.

Po pierwsze, uderza słaba obecność problemów Europy wschodniej, południowej i Skandynawii. Wydaje się, że w większym stopniu gra tu rolę bariera językowa, aniżeli różnica

⁴⁷ D. Sherman, *Governmental Responses to Economic Modernization in Mid-Nineteenth Century France*, JEEH z. 3, 1977.

⁴⁸ W. Fischer, *The Strategy of Public Investment in XIXth Century Germany*, JEEH z. 2, 1977.

⁴⁹ W. R. Lee, *Tax Structure and Economic Growth in Germany (1715—1850)*, JEEH z. 1, 1975.

⁵⁰ G. Toniolo, *Effective Protection and Industrial Growth: The Case of Italian Engineering, 1898—1913*, JEEH z. 3, 1977.

⁵¹ P. Bairoch, *Europe's Gross National Product: 1800—1975*, JEEH z. 2, 1976.

⁵² D. C. North, *Markets and Other Allocation Systems in History: The Challenge of Karl Polanyi*, JEEH z. 2, 1977.

⁵³ L. Bulferetti, *Towards a Historical Technometry*, JEEH z. 2, 1975; B. Spencer, D. Hum, *Spectral Analysis and the Study of Seasonal Fluctuations in Historical Demography*, JEEH z. 1, 1976; C. Klapish i M. Demonet, *A Correspondence Analysis of a XVth Century Census: the Florentine Catastro of 1427*, JEEH z. 2, 1975; N. Sanchez-Albornoz, *Congruence Among Spanish Economic Regions in the Nineteenth Century*, JEEH z. 3, 1974; M. P. Mazur, *The Dispersion of Holdings in the Open Fields: an Interpretation in Terms of Property Rights*, JEEH z. 2, 1977.

⁵⁴ A. Fishlow, *The New Economic History Revisited*, JEEH z. 2, 1974 oraz artykuły i wypowiedzi C. M. White'a, JEEH z. 1, 1975 i D. J. Loschky'ego, JEEH z. 3, 1974 i z. 2, 1975, wywołane artykułem S. Fenoaltea, *The Discipline and They: Notes on Counter-factual Methodology and the „New” Economic History*, JEEH z. 3, 1973.

⁵⁵ Odpowiednio JEEH z. 2, 1974; z. 1, 1975; z. 2, 1975; z. 3, 1975; z. 1, 1976; z. 2, 1976; z. 1, 1977.

⁵⁶ Odpowiednio JEEH z. 1, 1975; z. 2, 1977; z. 3, 1977.

⁵⁷ P. Leon, *The Study of Economy and Society at the Centre d'Histoire Economique et Sociale de la Region Lyonnaise*, JEEH z. 2, 1974; P. M. G. Harris, *Family and Household Across Time and Culture*, JEEH z. 3, 1974; C. Dauphin, *Research in Progress at the „Centre de Recherches Historiques” of Paris*, JEEH z. 1, 1975; G. Di Giovanni, *Economic Growth in Tuscany and the Risorgimento*, JEEH z. 2, 1975; J. Everaert, C. Vandenbroecke, *Thirty Years of Research in Social and Economic History: The Centre for Modern and Colonial History at the University of Ghent*, JEEH z. 1, 1976; J. S. Cohen, *Sidney Sonnino and Italy*, JEEH z. 2, 1976; A. Wyrobisz, *Mining in Medieval and Modern Poland*, JEEH z. 3, 1976.

stopnia zaawansowania wiedzy. Pod względem reprezentacji geograficznej czytelnik otrzymuje skrzywiony obraz dziejów geograficznych Europy. Cieszyć może stosunkowo znaczna na tym tle obecność artykułów dotyczących ziem polskich.

Po drugie, można zadać sobie pytanie, na czym polega „europejskość” omawianego czasopisma — jeśli chcemy, by była ona czymś więcej, niż zamieszczeniem artykułów dotyczących różnych krajów leżących w Europie. „Journal” zamieszcza dużo artykułów poświęconych związkom gospodarczym różnych części Europy lub też stosunkom Europy z innymi kontynentami. Natomiast brak materiałów porównawczych, zestawiających podobieństwa i odmienności różnych części kontynentu.

Po trzecie wreszcie lektura pozwala zauważyć różnice w podejściu autorów pochodzących z różnych krajów. Anglosasi i Francuzi znacznie częściej i konsekwentniej stosują metody kwantytatywne. Amerykanie bardziej niż inni zbliżają się do wzorców uprawiania nauk, dostarczanych przez nauki przyrodnicze. Nie poprzestają na opisie czy rekonstrukcji, lecz rozpoczynają od sformułowania hipotezy, którą następnie poddają weryfikacji.